

"Hitető szerencse, nem kell ajánlásod"

A szerencse-toposz változatai Balassi Bálint,
Rimay János és Zrínyi Miklós műveiben

JELIGE: FORTUNA

A szerencse-toposz

Dolgozatomban azt szeretném vizsgálni és bemutatni, hogy mennyire lehet termékeny egy adott toposz mentén összehasonlítani három neves régi magyar költőnk műveit. Ezen módszer segítségével felszínre kerülhetnek-e új összefüggések, s alkalmas-e a szerzők közti különbség árnyalt bemutatására?

Azért esett hármukra a választásom, mert a szerencse fontos motívum, kérdéskör, elem mind Balassi Bálint, tanítványa Rimay János, s mindkettejük követője, Zrínyi Miklós költészetében egyaránt, valamint mindhárman a 16-17. sz. meghatározó alakjai, így ízelítőt kaphatunk koruk életfelfogásából.

A toposz definíciójának problematikája

Maga a toposz görög eredetű szó, jelentése „hely”. A köztudatban egy közismert, közkinccsé vált korokon átívelő költői képet, írói fordulatot, cselekményelemet jelöl. A modern irodalomtudomány szóhasználatában a toposz az irodalmi művek sorában fellépő azonos vagy hasonló jelentésű szövegrész, visszatérő kifejezés, klisé, séma, alkotói felfogás, szemléletmód.

Ernst Robert Curtius az Európai irodalom és latin középkor című művében két csoportba sorolta be a toposzokat: Az első típus a formális toposz: jó példa erre a szerénykedő-, illetve záróformulák. A második a történeti típus, amely nagyon tág csoport, általában idesorolják az antik világgal összefüggő motívumokat, amelyek az évezredek során újra felbukkannak más alakban esetleg más tartalommal. Dolgozatomban azonban, visszanyúlva a toposz eredeti, retorikai definíciójához, az érvek fészkeként, forrásaként szerepel: olyan érv tehát, amely további érveket von be az argumentációba.

Jelenleg is készül egy tanulmány, amelyre, s a definíció további problematikájára dolgozatom végső formájában majd részletesebben kívánok kitérni.

A retorikával kapcsolatban pedig fontos megemlítenünk Paul De Man, A temporalitás retorikája című munkáját, melyben rávilágít, hogy a 18. század második felére a szimbólum kiszorítja ugyan, de egészen addig a Balassinál, Rimaynál és Zrínyinél is egyaránt megfigyelhető allegória a legjelentősebb retorikai alakzat. Az allegória egy konkrét jelentésre utaló motívumrendszer, amelyhez pontos jelentés rendelhető. Így a vizsgált három költő művei, hála az ezeket domináló allegória alakzatnak, igen pontos jelentéstartalom levonásával vizsgálhatóak. Ez merőben megkönnyíti maguknak a toposzoknak az értelmezését,

ugyanakkor igen finom, árnyalatnyi különbségeket is érzékelnünk kell, hiszen fennáll a veszélye, hogy szempontunk túlságosan egyneműsíti az anyagot.

A szerencséről:

"Ilyen a szerencse?" (...)

*"Ha ma égis emelt, holnap aláad megyn."*¹

Maga a szerencse fogalma, s a belé vetett hit mindig jelen volt az emberi kultúrában. A köztudatban szerencsésnek lenni annyit tesz, mint a számunkra kedvező körülmények, akaratunktól függetlenül, váratlan megjelenését észlelni életünkben. Ez egy átmeneti állapot, csak úgy, mint ellentéte, a balszerencse. E két „forma” váltakozása adja a szerencse úgynevezett „forgandóságát”. Úgy érezzük, olykor nekünk kedvez, olykor elfordul tőlünk.

A szerencse, mint toposz:

*„Ó Fortuna,
mint a Luna
egyre-másra változol:
majd nagyobbodsz,
majd meg elfogysz...”
„...Ó cudar sors,
esztelen gyors
szeszéllyel forgó kerék!...”*

(Fordította: Szedő Dénes)

A két fenti részlet a Carmina Burana „Ó, FORTUNA²” kezdetű középkori diákdalból származik.

Látható, hogy itt a hold, mint a titokzatosság, a változékonyság szimbóluma, párhuzamot képez a szerencsével. Folytonos megújulása, az „egyre-másra változol” kifejezésben testet öltve utal a szerencse forgandóságára. Olykor kedvez, olykor nem, úgy miképpen a hold is „növekszik” és „elfogy”. A „szeszéllyel forgó kerék” kifejezés is magának a változás folyamatának a dinamikáját, a szerencse forgandóságának a motívumát viszi, és erősíti tovább. A „szeszéllyel” jelző egyúttal elbizonytalanít, kiemeli a véletlen szerepét a

¹ Euripidész

² A római mitológiában Fortuna a szerencse istennője. Nevének jelentése: *hozam, hozadék*.

folyamatban, ezenfelül pedig magát a szerencsét nőalaki, istennői mivoltában erősíti, egy sztereotipikusan női tulajdonsággal.

*"A Fortuna-tématörténete az európai irodalomban és képzőművészetben rendkívül összetett, szerteágazó, s nem véletlen, hogy átfogó feldolgozása máig hiányzik. Már a téma első ókori említései sem egyértelműek, s a Fortuna-gondolat már az antikvitásban gyűjtő kategória. Fortuna folyamatosan változó antik tulajdonságai több mitológiai alak attribútumaiból ötvöződtek össze. Alakját ezért külső és belső tulajdonságainak bemutatásával igyekeztek meghatározni. Ez az oka annak is, hogy az antikvitás óta folyamatosan keletkező irodalmi Fortuna-ábrázolások képpé rögzült metaforák sorozataként értelmezhetők."*³

Tanulmányában részletezi a különböző szerencsetípusokat, melyek közül a 16-17. század környékén legjellemzőbb a Fortuna Triumphans, ezen belül pedig három alfaja, a Fortuna Bifrons⁴, a Fortuna Bona⁵ és a Fortuna Mala⁶.

A szerencse-toposz Balassi Bálint műveiben:

Balassi Bálint (1554-1594) a 16. század nagy költő- és íróegységisége, a szerelmi és istenes költészet első jelentős magyar képviselője; költészete a reneszánsz kori protestáns énekköltészet és a középkori líra hagyományain nyugszik, emellett szorosan kapcsolódik a kora epikájához és a korabeli irodalomban elterjedt jeremiádákhoz, siralmas énekekhez, szerelmi panaszdalokhoz. Verseit vizsgálva rögtön kitűnik a reneszánsz eszmények fontossága. A költő személyében egyszerre jelenik meg a lovag, a harcos, a szerelmes költő és a vallásos ember. Ezen összetettsége figyelhető meg szerencséről alkotott képében is, ami sok problémát vet fel, mivel a reneszánsz mellett a reformáció is hatott rá. A felső-magyarországi Zólyom várában született, a várkapitány és főispán Balassi János, és Sulyok Anna gyermekeként. Protestáns hitben nevelkedett: Bornemisza Péter evangélikus prédikátor lett a költő nevelője, aki Zólyom várában kezdte lelkesítő pályáját. Az 1586-ban katolikus hitre áttért költő tehát elég változatos vallási behatásoknak volt kitéve, dolgozatomban nem kívánok kitérni a vallásosságát érintő vitákra.

"Balassi protestáns nevelésben részesült, protestáns iskolákban tanult, protestáns hite azonban nem volt mély vallásosság. Sokkal inkább a kétely, a bizonytalanság jellemzi hitét, mint a meggyőződés. Rekatolizálása nem feltétlenül jelenti a „rég” hitre való visszatérést (bár halálos ágyán meggyónt), inkább személyes biztonságának érdekében döntött így. Nem

³ Knapp, 1997. p. 472.

⁴ A kétarcú szerencse.

⁵ A jó szerencse.

⁶ A rossz szerencse, gonosz szerencsét hozó.

lehet pontosan azt sem megállapítani, hogy az ellenreformáció „harcos” vitairatát – Edmund Campianus művét – miért akarta lefordítani. Annak ellenére, hogy Balassi istenes verseit nem sorolhatjuk a korabeli vallásos irodalomba, megtaláljuk művei között a protestáns énekköltészet kedvelt műfajait: a bűnbánóénekeket, zsoltár-párafrázisokat, dicsérőénekeket, könyörgéseket.”⁷

Elsőként azt szükséges megvizsgálni, hogy Balassi szerencsefelfogása a reneszánszból vagy valamely vallásfelekezethez kapcsolható gondolatokból eredeztetethető-e. Épp ezért érdemes a vizsgálatot istenes verseivel kezdeni, mivel a *Fortuna Mala* típusa rendszerint az isteni gondviseléssel szemben helyezkedik el. *A Pusztában zsidókat vezérlő Úristen...* kezdetű zsoltárparafrázisában⁸ szembeállítja a szerencsét, mint sorscsapást az Isteni gondviseléssel:

„Pusztában zsidókat vezérlő jó Isten,

Ki előttük mentél tüzes oszlop képen,

Ígéret földjére vezérelvén szépen,

Kalauzok voltak minden szerencséken.”⁹

Bár idézetünk ennek kivételesen ellentmond, ezt a verset leszámítva az egyházi szövegekkel szemben nála szinte mindig az egyes ember és Isten viszonyán van a hangsúly. Isten, mint jóakaró, segítő jelenik meg, aki utat mutat a vallásos ember számára a világi viszontagságok sűrűjében. Mindebből adódóan érthető, miért nem váltak Balassi zsoltárparafrázisai a protestáns énekeskönyvek részévé, s az is, miért lettek a személyes vallásosság fontos eszközei.

A szerencse reneszánsz megközelítése is megfigyelhető a költőnél, mégpedig jellemzően egy téma mentén megközelítve. Balassi sokszínűségét nézve nem is gondolnánk, hogy szerelmi költészete 1874-ig szinte ismeretlen volt, amikor előkerült az ún. Balassa-kódex, amely már a költő szerelmes verseit is tartalmazta. E témában íródott verseiben a leggyakoribb a szerencseábrázolás, azok közül is leginkább a szolgálataiért szerencsével jutalmazó istennőalak, akit időnként kedvesével azonosít, valamint szerencse maga is igen gyakran a szerelemmel azonosul. Ötvenedik versében, amelyben Juliát hasonlítja a szerelemhez, mely hasonlatosságot a Julia dicséretén kezdi el, pedig magát Júliát említi "jó szerencsés csillaga"-ként.

„Ő tüzes lelkemnek, fájdalmas szívemnek

⁷ Balassi, 1994

⁸ Stoll, Eckhardt, 1974. p. 133.

*kívánt jó orvossága,
Ő szemem világa, árnéktartó ága,
jó szerencsés csillaga,
Ő, kinek kívül ez világ szépsége
nem kell, sem vigassága.*"¹⁰

Itt a csillag utalhat az eljövendő boldogságukra, valamint magára a szerelemben való jószerencséjére egyaránt. Erre is vonatkozhat az ezt megelőző strófában a következő sor:

*"Julia hol alszik, még az is úgy tetszik, hogy ott nyugszik Szerelem."*¹¹

A kedvest már a címben a szerelemmel, a boldogsággal azonosítja, amit itt is megerősít. Ahol Júlia van, ott van maga a szerelem, mivel a költő számára kedvese ennek megtestesítője.

Bár a költő életműve nem bizonyult a leggazdagabbnak a szerencse toposzát illetően, mégis kijelenthetjük, hogy fontos helyet foglal el költészetében a szerencse és a sors képze. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a költő jelmondata: *"Életünket, amellyel a sorsnak tartozunk, fordítsuk a haza üdvére!"*

A szerencse-toposz Rimay János műveiben:

Rimay János (1573/1569 – 1631) középnemesi származású költő, író és diplomata, a magyar manierizmus¹² reprezentatív alkotója.

„Apja Balassi apját szolgálta, ő maga a költőt, de Balassi Bálintnak sokkal inkább barátja, általa kijelölt utóda volt.”(Kovács Sándor Iván)

Már gyermekkorában megismerkedett a nála jóval idősebb költővel, s kapcsolatuk bizalmas barátsággá mélyült, Balassi tőle várta életművének méltó folytatását. Hagyatékgondozó tevékenysége nélkül valószínűleg nem ismernénk ily részletességgel Balassi munkásságát.

Ő maga, mint költő él a köztudatban, ám prózai munkássága is jelentős. Rá, mint a magyar reneszánsz költészet hagyományainak örökösére, kora ideológiai, politikai, művészeti áramlatok iránt különösen fogékony elmére, a korszerű törekvések legtipikusabb kifejezőjére tekinthetünk.

¹⁰ Stoll, Eckhardt, 1974. p. 97.

¹¹ Stoll, Eckhardt, 1974. p. 97.

Versei jól példázzák viszonyulását saját korához, kortársaihoz. Megvizsgálva világnézetét, a kései, „haldokló” reneszánszról adott képét, közelebb kerülhetünk az alkotóhoz, s ezáltal magáról a szerencse fogalmáról alkotott képéhez.

„Rimaynak olyan értelemben nincs saját filozófiája, hogy tanításait elsősorban didaktikus cézzal fejtette ki, azt kívánta megjelölni, hogy milyen úton juthat az ember az erkölcsös élet és a bölcsesség birtokába, de mindez nem filozófia volt számára, hanem az emberi lélek igényeinek kivetítése a külvilágra. ... Rimay a versbeni kifejezést találta a legmegfelelőbb eszköznek, hogy konkrét kapcsolatba tudjon kerülni más emberekkel, azok lelkére tudjon hatni, és hogy tanításai ezáltal megmaradjanak azok lelkében.”¹³

Tehát a tanító szándék, a bölcs, tapasztalt segítő szól Rimay tollából a kor emberéhez. Saját élményeiből merítve közvetve, a poétikán keresztül adja át téziseit. Nem helyezkedett föléjük, s nem próbálta magyarázni erkölcsi nézeteit, hanem emberi érzésekbe burkolva adta át azokat. A szerencse fontos toposz Rimay költészetében, melyhez saját emblémát is készített. Verseiben ezen emblémát tükrözve, s kiegészítve jeleníti meg magát a fogalmat. Hasonlóan költőtársaihoz, a szerencse forgandósága, kiszámíthatatlansága, állandó dinamikája ragadja meg. Nála a szerencse nem egy pozitív állapot, hanem a hiánya negatív, ha jelen van, az nem annyira átütő, mint amikor nincs. Kesereg hiánya miatt, s óva int bennünket, hogy ne hagyatkozzunk rá, mert előbb-utóbb elhagy.

"Hitető Szerencse, nem kell ajánlásod..." kezdetű versében remek képet fest saját emblémájáról:

"Hitető Szerencse, nem kell ajánlásod, Globisos az lábod, nincs helyben állásod, Szárnyas vagy, nem csuda, ha múló áldásod..."

Mint az előzőleg már szemléltetett „Ó, FORTUNA” kezdetű középkori diákdalnál már láthattuk, itt is emberalak formájában, golyóbison állva jelenik meg a szerencse már az első strófában. A szárny és a golyóbis a múlandóság, az állandótlanság allegóriájaként jelenik meg, a költő a külső tulajdonságok szemléltetésével magyarázza a szerencse természetét, s azt miért nem érdemes rá bízni magát.

*"...Hajtalan kopaszság benned nagy csalárdság,
Kétséggest mutatsz mind, mert nézésed vakság,
Kezed ajándékja hitető álnokság.
Rút, hajas homlokod merő vakmerőség,*

¹³ Di Francesco, 2005.

*Nincs soha karodban vastagság s erősség,
Színed rút, halovány, vagy rettenetesség..."*

A második és harmadik strófában folytatódik a leírás, amely már érezhetően egy emberforma lényt jellemez. A "csalárdság", "kétség", "vakság" és "álnokság" szavak egyre inkább fokozzák a lény torz természetének ábrázolását. Az egyre súlyosabb jelzők fokozatosan mélyítik a kreatúra borzalmasságát. Jól megfigyelhető, hogy itt Fortuna Mala-ról beszélhetünk, egy álnok és gonosz lényről, aki romlásba taszítja az embereket. A "haloványság" is valami gonosz, alvilági, nem emberi lényre utal.

*"Forgandó szerencse, így miért irattál?
Gördülő golyóbis lábad alatt miért áll?
Nem azért-é, kedves hogy csúsz, fogy, inog, száll?
Szárnyaid is tetsznek vállaidon lenni,
Mert tanultál rajtok ide s tova menni,
Nem szoktál vacsorát, hol ebédlesz, enni."*

A negyedik és ötödik strófában Rimay kérdéseket tesz fel, majd magyarázza azokat. Elmondja, hogy mi célból helyezkedik el a golyóbis a lába alatt, s hogy miért van szárnya az alaknak. Az első strófában a szerencse még "hitető" itt azonban már "forgandó", az áldozatot már becsalta a folyamatba, innentől kezdve az ki van szolgáltatva az ő akaratának.

*"Egyik kezéd elő, más hátra csügg néked,
Mert mit elül nyújtasz, meg vissza te kéred,
Zabla nélkül hagyod tartania féked."*

A főbb jellegzetességek leírását a kéztartással folytatja, amit az egyik irányból nyújt, azt másik, hátra rejtett kezével bármikor visszakérheti, mondhatnánk úgy is, hogy ami könnyen jött könnyen megy. A zabla nélkülség képe pedig tisztán láttatja a zabolázatlanságot, az irányíthatatlanságot. A szerencse nem tőlünk függ, nem befolyásolhatjuk, nem mi irányítjuk.

*"Írják, hogy homlokod hajás és borzadott,
S mint vak, javaidot nem érdemre adod,
Sőt az nem méltókot öblödben fogadod.
Látszik kopaszság is hátul az fejedén,
Jegyzi, hogy kit te szülsz, kényes fejedelem,
Értéke koptával lesz végre áll helyen.
Hig, fonnyadt karjaid valjon mit jegyeznek?
Csak, hogy kiket hordasz, bátrak nem lehetnek,*

Kicsiny botlással is ottan eleshetnek."

A hetedik, nyolcadik és kilencedik strófában újra visszatér a már leírt testrészekhez (fej, homlok, kar), ám kibővíti jelentésüket új tartalmak hozzáadásával. A vakság már nem csupán a vakmerőség ismérve lesz, hanem az elvakultságé, hisz haja kitakarja szeme elől azt, hogy ki képvisel valódi értéket. Így eshet meg, hogy a szerencse olykor a rá érdemteleneknek kedvez. A kopaszság is túllép eddigi jelentésén, már azt jelzi, hogy milyen embert hoz létre a szerencse "áldása". A kilencedik strófában folytatja a szerencse "szülöttjének" jellemzését, a költő szerint a fonnyadt karok arra utalnak, hogy ha elbukik az ember ez a lény nem fogja felemelni.

*"Színed, mint hóhérnak, halvány, nem egyébért,
Hanem hogy szüntelen ontasz azokból vért,
Akik te zsoldodból várnak jutalmul bért."*

A tizedik strófában a "haloványság" kap újabb tartalmat, mégpedig egyfajta stigmaként jelzi, hogy a benne bízó, rá támaszkodó emberekből szerzi hatalmát.

*"Így írt az okosság régen meg tégedet,
Melly megmértéklette mindenben képedet,
Hogy ki-ki félhesse forgó kerekedet.
Bízvásban várhatni nyarat hideg télben,
Avagy tiszta időt zúgó, felhős szélben,
Hogynem állandó jót te természetedben."*

A tizenegyedik strófában eddigi állításait elődei leírásával indokolja, akik ezt minden bizonnyal azért tették ezt ilyen ijesztő módon, hogy figyelmeztessék az embereket a Fortuna Mala csalárdságára. Ez után pedig kijelenti, hogy a szerencsétől állandó jót várni ugyanakkora képtelenség, mint nyári meleget várni a hideg tél közepén.

*"Adja azért Isten, minden ismerhessen,
S téged, amint illik, csak úgy szerethessen,
Öröm után tőled bűt is reménlhessen."*

A tizenharmadik strófában azonban megtöri a negatív hangot azzal, hogy azt kívánja, hogy minden ember ismerhesse a szerencsét. Mintha a Fortuna Mala kép hirtelen átváltana Fortuna Bifrons-ba, mivel Rímay a bűt mellett az örömet is hangsúlyozza.

*"Én is, ki sok jómban gyakran rettegtelek,
Zászlód árnyékában forogván féltelek,
Csak úgy böcsülhetlek, mint megismértelek."*

Ám ez a következő strófában már meg is cáfolódik, hisz ha jó történik a költő már akkor is az eljövendő rosszat rettegi, ám kiemeli, hogy csak az becsülheti igazán a szerencsét, aki megtapasztalta már mindkét oldalát.

"Te tökéletes jó mennynek, földnek Ura!

Ki mindent vezérlsz, kit szeretsz, jó útra

Igazgass, s ne bocsáss mérges vizű kútra.

Te légy fényes napom, erős kőoszlopom,

Oltalmom, pajzsom, mind gyalog és lovon,

*Erősíts, s nevedet mindörökké áldom."*¹⁴

Az utolsó két strófában pedig egy, már Balassinál látott szembeállítását láthatjuk az isteni gondviselésnek és a kiszámíthatatlan szerencsének. Az isteni oltalom kőoszlop, pajzs, mely masszívan védelmez, s nem fordul el az embertől.

Hasonló szerencseábrázolást olvashatunk Szenei Molnár Albert emblematis jellegű versében is:

„Az Szerencse áll kerek golyóbison,

Az mely forog nem áll meg bizonyosson.

Az golyóbis gördül és fut sebessen,

*Nem áll meg az Szerencse - is egy helyen."*¹⁵

Rimayhoz hasonlóan Szenei is a szerencse állandó dinamikáját, kiszámíthatatlan jellegét vette emblémájába. A kerekdedség itt fontos elem, s az előzőekhez hasonlóan az örökös változás, a megfoghatatlanság jelzője.

Beniczky Péter *„Más ugyanazon Szerentsének álhatatlanságáru"* című versében is visszatér a szerencse kettőssége, mozgásossága. Maga a szerencse itt kerék képében jelenik meg, magát a kerek formát megtartva, majd az emberi sorsot üveghez hasonlítva óva inti olvasóját.

Meglehet, hogy a legnagyobb örömben az ember megfélekedezik az örömteli állapot múlandóságáról:

„...Szerencse kerekin azért okosan ülj,

Tündér változásán hogy meg ne szégyenülj,

A kristályüveg is mikor szebb s tündöklök

¹⁴ Ács, 1992. p. 112-114.

¹⁵ Kovács J. L., 1982. p. 642.

Akkor ő leggyengébb, s hamarabb elromlik... ”¹⁶

Rimay „Kerekded ez világ” kezdetű versében is, melyben a pénz növekvő, s egyre inkább mindenható hatalmáról és az erkölcs hanyatlásáról beszél, megjelenik maga a szerencse kérdésköre.

Már az első sor burkoltan a szerencse utal, s összekapcsolja a gyarapodás, a vagyon és elismerés megszerzésének gondolatával:

„Kerekded ez világ, gömbölyű, mint lapta, ... ”¹⁷

A szerencse, mint a vagyonszerzés oka és közvetlen előzménye helyezkedik el. A „világ”, mint a szerencse azonosítója, metaforikus értelemben jelenik meg. Mellette rögtön még egy hasonlító elem, a „lapta” mely szintén gömb alakú, akár csak a világ, s akár csak a szerencse képze. Maga a kerekdedség erősíti a párhuzamot a fizikális „világ” és az elvont fogalom között, utalva a szerencse forgandóságára. Emellett párhuzamot von az égitestek (hold, világ) és a szerencse mozgása között.

„...Pénzen jár ez világ, pénz ő talyigája,

Fösvény embereknek szerelmes igája, ... ”¹⁸

A versben egy olyan világban járunk, melynek a pénz a világ mozgatóereje. A pénz mennyiségétől függ az emberi minőség. A szerencse pedig akkor szerencse, ha pénzzel járul hozzá az ember feltörekvéséhez.

„...Ritkán vált, ki őtet kezével jól kapta, ”¹⁹

A vers második sora figyelmeztet bennünket, hogy akinek ez megadatik, az eztán meg lehet, hogy rá hagyatkozik. Amennyiben erkölcstelenül jutott jósorsra, nem fog megtérni, ha egyszer megtette, s jól járt megteszi újra és újra. Ám minden hiába, a szerencse nem maradandó, s nem kiszámítható:

„...Minthogy állhatatlan, nem szűnik forgása,

Fénlik, setétlik is napja változása,

Nincs állapotodása, ... ”²⁰

¹⁶ Kovács J. L., p. 1982.642.

¹⁷ Ács, 1992. p. 108.

¹⁸ Ács, 1992. p. 108.

¹⁹ Ács, 1992. p. 108.

Hiba! Csak törzsdokumentumban használható. ábra:

²⁰ Ács, 1992. p. 108.

S mivel nem egy állandó állapot, a szerencse ereje nem pótolhat mindent, rá alapozni nem elég. Viszont, egy olyan légkörben, ahol a közhiedelemben lévő „jó sors” milyensége anyagiakban mérhető, az anyagiak pedig nem az ember milyenségén múlnak, sokan bármit megtesznek azért, hogy Fortuna istennő feléjük forduljon.

*„...Légy bár olyan jámbor, mint Curius s Cato
Tudományban oly nagy, mint Homerus s Plato
Ki volt mindenlátó,
Ha pénzed nincs, lehetsz ehhez csak bőrgyártó.
Légy, mint Diagoras, olyan istentelen,
Claudius- s Neróhoz hasomló kegyetlen,
Vakmerő szemtelen,
Csak légyen sok pénzed, ülhetsz az fő helyen. ...”²¹*

Ebben a világban nehéz érvényesülnie az igazi zsenialitásnak, az erkölcsi fölénynek, amennyiben híján van a pénznek. Viszont aki nincs híján, az virtuozitás nélkül is megállja a helyét. Ezt a gondolatmenetet erősíti a fenti felsorolás. A nagy nevekkel (*"Curius", "Cato", "Homerus", "Plato", "Diagoras", "Claudius", "Neró"*) mintha csak alátámasztani akarná észrevételét. Míg az előbbi versszakban az erényeket olyan nevekkel párosítja, kik pozitív példaként állnak mindnyájunk előtt, addig az utóbbiban negatív példaértékű személyeket sorakoztat. Ha a didaktikai szándékot nézzük, nyilvánvalóvá válik, hogy nem csekély meggyőzőereje van ezeknek a soroknak. Eldönthetjük, hogy beállunk a kegyetlen *"Neró"* mögé, avagy a nagyszerű *"Homerus"* sorába. Ráadásul mindezt összeköti magáról a pénzről való elmélkedéssel, fontosságának kérdésével, így olvasói összekötik a vagyon mindenhatóságát Néró negatív példájával, ezáltal alakul tovább értékrendjük, s ez lehetett Rimay valós célja. A vers ezen szakasza emlékeztethet bennünket Kölcsey *Vanitatum vanitas-*ára, ám nemzeti himnuszunk szerzője egészen más összefüggésben használja a híres emberek hiábavaló kiválóságának toposzát.

„Ez világ, mint egy kert” kezdetű versében, melyben nagyszerűen megfigyelhető a reneszánsz kompozíció felbomlása, a szerencse, elsőként jókivánság, ajándék formájában jelenik meg:

*„...Asztalnál vitézek víg örömmel esznek, s nagy szeretettel laknak,
Köszönt pohár mellett sok jó szerencséket ők egymásnak kívánnak,
Jó kevet mutatván s kedvesen lakozván egymást ajándékozzák. ...”²²*

²¹ Ács, 1992. p. 108.

²² Ács, 1992. p.106.

A vitézi versben szintén találunk életfilozófiára vonatkozó elemeket. A kert a jelenre utal, melyet alárendel a vitézi lét, a nagyszerű múlt. Az alá-fölérendeltségi viszony már egy barokkhoz közelítő, reneszánsztól távolító szemléletmódot tár elénk.

„...Kinek bút, kárt, gondot, kinek viszont hasznot, szerencsés napot adnak. ...”²³

Az állandótlanság, és változékonyság tekintetében ebben az esetben nem időrendi síkon, hanem személyek közti „elbírálásban” gondolkodik. Ez a különbségtétel viszont véletlenszerű, nem függ a világon semmitől.

Épp ezért a költő szerint jobban tesszük, ha a szerencse üldözése helyett más, fontosabb dolgokra figyelünk:

*„...Okosson kell azért ez rossz időbe ért állapotunkot élni,
Szívünknek keservét, kit nap ránk heven vét, hogy le tudjuk metélni,
Az az jó kormányos, ki, ha az víz habos, nem tudja tengert félni. ...”²⁴*

A józanész, és a bátorság felülírja a véletlent, a szerencsét. Aki figyelmesen és tetterre készen él, s nem mereng a problémákon, hanem megoldja őket, azaz nem várja a szerencsét, hanem a dolgok elébe megy, annak a sors is jót ígér:

*„...Mint habzó tengerben, mi is ez életben evezőnket forgassuk,
Kínnal mi lelkünket, sok gonddal fejünket igen ne nyomorgassuk,
Isten sok jókot ad, csak szelinknek zúgtát csendes szívvél hallgassuk. ...”²⁵*

Az "Úr engem sanyaríta, ..." kezdetű versében gyermeke elvesztését siratja is megjelenik egy, a szerencsééhez közeli fogalom, a sors. A költő kesereg gyermeke elvesztése miatt, akit maga az Úr, az isteni gondviselés szakított el tőle.

*"Oltoványkámot kivevé,
Szép jó voltát megkedvellé,
El nem töré, s meg sem szegé,
Maga kertébe viteté.”²⁶*

Gyermeke halála minden szülőnek legijesztőbb félelme, mely szinte minden esetben váratlan és mélyen megrendítő esemény. Ugyan bizonyos, hogy napjaink egyik legtragikusabb jelensége a 16-17. századi ember számára a magas gyermekhalandóság miatt nem volt annyira

²³ Ács, 1992. p. 107.

²⁴ Ács, 1992. p.107.

²⁵ Ács, 1992. p. 107.

²⁶ Ács, 1992. p. 167.

váratlan, de így is épp eléggé megviselte a szülőket, hisz egy haláleset bekövetkeztére pedig nem lehet eléggé felkészülni. Ezt támasztja alá a következő levélfogalmazvány, melyben Madách Gáspár vélhetően erről a versről emlékezik meg.:

"...Bizonyoson írhatom kegyelmednek, hogy oly megbúsult elmével vagyok az írásnak tékozlási felől, csak meg nem epezt elmémnek töredelmessége, holott látom szegény atyámfiaának egyszersmind mind tisztében, s mind írásának ékességes voltában meghalni. S nem is remélhetek háza s maradéki közül, hogy írására is gondot viselvén világosságra való terjedezést adhatna. Mindazonáltal egy írásocskáját kapván kezembe, leírván kegyelmednek levelemben inkludálván megküldöttem, mint kesergi légyen szegény atyámfia fiacskájának, Jancsikának halálát, és verseivel mint ékesgesse. Hogy pedig kegyelmed felőlem is oly ítületben ne legyen, hogy csak henyélésben töltssem időmöt, ím egynehány énekecskét, kiket, megfordítottam cseh nyelvből, küldtem kegyelmednek."

Ilyenkor általában a megfelelő magyarázatot kezdi keresni az ember, holott valahol érzi, hogy erre nem szolgálhat semmi elégséges okként. Rimay viszont mégis talál választ kisfia elvesztésére, mégpedig az isteni gondviselést. Akárcsak Balassi a *Pusztában zsidókat vezérlő Úristen...* kezdetű zsoltárparafrázisában, itt is szemben áll egymással a szerencse, mint sorscsapás és az óvó isteni szeretet, amely megóvva gyermekét a kiszámíthatatlanság és állandó forgandóság viszontagságaitól. Isten kertjében állandóság és biztonság várja, ott vigyáznak rá és megőrzik őt.

*"Teljék kedve s akarátja,
Övét vette s övét tartja,
Minthogy jó szemmel is látja,
Legyen szerelmes magzatja."*²⁷

A szerencse-toposz Zrínyi Miklós költészetében:

Zrínyi Miklós (1620-1664.) korabeli magyar politikai élet, a hadtudományi- és szépirodalom egyik legjelentősebb alakja. A főnemesi családban született költő dédapja volt Zrínyi Miklós, a „szigetvári hős”.

A költő ismerhette elődje, Rimay János munkásságát, verseit és szemléletmódját, erre utal a következő részlet is:

„A szerzőség kérdéséhez nemcsak Eckhardt véleményét ajánlom megfontolásra - mely szerint Az Ur engem sanyarita . . . »csak a Madách-Rimaykódexből ismeretes (I. 69).. ., a kódexnek ez

²⁷ Ács, 1992. p. 167.

a füzete» pedig »bizonyíthatóan Rimay-verseket tartalmaz«11 - hanem azt is, hogy Zrínyi szintén Rimay műveként ismerhette ezt a verset. Ebből következően lehettek Rimay-versmásolatai is.»²⁸

Tehát az Elégia című versét, melyben Rimayhoz hasonlóan fia elvesztéséről ír, ihlethette elődje verse. Hozzá hasonlóan már az első strófában megjelenik a hirtelen jött sorscsapás, mint Isten büntetése, avagy ajándéka.

*"Másképpen vagyok én Istentől büntetve,
Avagy talán inkább Istentől szeretve."²⁹*

Rimay válaszát már ismerhetjük, ám vajon hogy vélekedik Zrínyi a sorscsapásról?

Költészetében, szemben az előzőekkel, a szerencse Isten hatalma alá rendeltetett erőként is megjelenik, ezen felül pedig Zrínyi jelmondata, a *"Sors bona, nihil aliud"*, azaz *"Jó szerencse, semmi más"* az antik sorsfelfogás intenzív jelenlétére is utal, egy kiszámíthatatlan, kormányozhatatlan erőre, amely az ember sorsát irányítja: Zrínyi műveiben Isten gondviselésének és az antik végzetfelfogásnak a küzdelme figyelhető meg. A költő már túllép elődje gondolatain, igaz, próbál elfogadható okot találni gyermeke halálára, végül azonban elbukik. Neki már nem elég az isteni gondviselés, mint magyarázat. A negyedik strófában még úgy tűnik, hogy számára is kielégítő Rimay gondolatmenete:

*"Virágjában megmarad mindenkor ottan,
Itt pedig az földön lett volna hervadtan,
Ottan örök öröme neki az Urban,
Itt búbanat űtet verné világban."³⁰*

Ám az ötödik strófát hozzávéve már egyértelmű, hogy Zrínyi számára ez túlságosan nagy veszteség ahhoz, hogy megláthassa benne a pozitív tartalmat. Úgy gondolja senki számára nem volt ez olyan hasznos, hogy reális okként szolgáljon arra, miért kellett fiának meghalnia:

*"Ebben csak egy ok van,
Az kit én szívem bán,
Hogy nem élem gyümölcsét;
Urának, hazának
És nagy Jehovának
Had talált volna kedvét.*

²⁸ Kovács S.I., 1982 .p.684

²⁹ Kovács, 2003. p. 250.

³⁰ Kovács, 2003. p. 250.

*Mint pálmafa termett,
Ugy ő neki köllött
Elröndölni menését."*³¹

A következő strófában a fátumhoz az irigy jelzöt társítva személyesíti meg azt, ezzel magyarázva a tragédiát:

*"De heában sirok,
Utánna ohajtók,
Fatum irigy énnekem;..."*³²

Ezt fokozza tovább a tizedik strófában. Itt már nem a sors irigy rá, hanem maga a szerencse. A "télre fordítá" kifejezés Rimay emblémájához hasonlóan magában hordozza a forgandóságot, az állandótlanságot, a szerencse dinamikáját, valamint ismét megfigyelhető a Fortuna Mala jelenléte, mely szinte már bosszúszomszjasan tesz kárt a költő életében:

*"Ah, az én tavaszomat irigy elrontá
Szerencse, sőt még inkább télre fordítá;
Derült szemeimet essőnek bocsátá,
Jéggel én szívemet s buval beburítá."*³³

Az irigy jelző ezután még visszatér, ám már nem a fátumhoz, vagy a szerencsééhez, hanem a halálhoz társulva, a tizennegyedik strófában, kapcsolatot teremtve a három fogalom között:

*"Ah, szép fülemilét az irigy halál
Lecsapá kebelemben szörnyü kaszával,..."*³⁴

A versben Isten mindenhatóként jelenik meg, aki ellen a halandó ember nem tehet semmit. Az ő döntését nincs mód felülbírálni, vele szemben tehetetlen a költő:

*"Igy akarta Isten,
Az ember mit tegyen?
Vele nem pörölhetni.
Az mi dolgunk nem más,
Csak mint pironkodás,
Mindent el kell szenvedni;
Mind jóért, körösztért,*

³¹ Kovács, 2003. p. 251.

³² Kovács, 2003. p. 251.

³³ Kovács, 2003. p. 252.

³⁴ Kovács, 2003. p. 252.

És bal szöröncséjért

Az Istent köll áldani."³⁵

A lezárásból azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a sztoikus szilárdság és a Gondviselésbe vetett hit sem képes enyhíteni a fájdalmat.

Az irigy jelző ezután még visszatér, ám már nem a fátumhoz, vagy a szerencsééhez, hanem a halálhoz társulva, a tizennegyedik strófában, kapcsolatot teremtve a három fogalom között:

"Ah, szép fülemilét az irigy halál

Lecsapá kebelemben szörnyü kaszával

Izsákot, mely vala mint egy szép virágszál,

Kertek szépségére mely oly gyönyörűn áll." (Kovács, 2003. p. 252.)

A kegyetlen Fortuna Mala képe megfigyelhető még Farkasics Péter című rövid epigrammájában:

"Csak alig mutatott

S mindjárt visszarántott,

Kegyetlen fátum engem,

Jó Uram siratott

S fia rólam írt jót,

Helyén vagyon hát hírem:

Nem adatott minden

Mindennek élteben,

Isten kedve úgy légyen."³⁶

Farkasics Péter, akinek neve a *Szigeti veszedelemből* ismerős lehet, egy valós történelmi alak, aki részt vett a szigeti ostromban. A mű III. énekében megsebesül, majd a IV. énekben utal rá a költő, hogy már "alig él", azonban az V. énekben felgyógyultan esküt tesz, végül a VII. énekben "régi betegségben" meghal. Ez minden bizonnyal nem áll messze a valóságtól, mivel a várvédő már az ostrom első napján meghalt.

A versben "Jó Uram"-ként valószínűleg magára Zrínyire (a költő dédapja) utal, fiaként pedig saját magát említi. Ő az, aki a "helyére teszi" Péter jó hírét alakjának verses megörökítésével, s ezzel rávilágít korának sorsfelfogására. A legfontosabb az, hogy hogyan emlékszik rá az utókor, s ez megegyezik sok egyéb műve mellett a *Szigeti veszedelem* megírásának alapvető

³⁵ Kovács, 2003. p. 251.

³⁶ Kovács, 2003. p. 243.

indítatásával. *"Nem adatott minden / Mindennek éltében"*, azaz nem lehet mindenki a sors kegyeltje, de nem szabad megfedkezünk az elesettekről, akik vérüket adták a hazáért.

Mint az előzőekben már utaltam rá, fő művében, a tizenöt énekből álló *Szigeti veszedelemben* is hasonló sorsfelfogás figyelhető meg. A II. ének, 48 - 49. strófájában dédapja szerencsééhez való hozzáállását dicsérve mutat példát. Aki eszes, s nem bízza el magát, annak ez akár egy állandó állapotá is válhat.

"Szerencse üvéle nem játszott, mint mással:

Ha ijeszteni is akarta csapással,

Vagy had veszésével, vagy más kárvallással,

Mindenkor állandó volt okosságával;

Nem hajlott mint az ág, mint kőszikla állott

Tenger habjai közt, mert magában szállott,

Ha szerencse neki valami jót adott,

*Nem bizta el magát, föl nem fuvalkodott."*³⁷

Ezt erősíti a következő, *"Kötve vagy szerencse, az én lábamhoz"* kezdetű rész mondanivalóját, amely a mohamedán, pogány s egyben hamis szerencsefelfogást mutatja be, a III. ének 38-39. strófájában:

„És vagyon császáromnál nagy tisztességem,

Mindenek között vagyon nagy böcsületem,

El nem fogyhat soha az én sok értékem,

Van jó lovam, éles szablyám, szép szerelmem.

De kötve vagy, szerencse, az én lábamhoz,

Mer elfutál volna eddig gonoszomhoz,

Ha volnál szabadon; de rám gonoszt nem hozsz.

*Mert kötve vagy, szerencse, az én lábamhoz,"*³⁸

Eszerint a szerencsét magához tudja kötni az ember. Itt a szerencse szinte már alanyi jogként jelenik meg, mint a török vitézek jussa. Nem egy önálló akarattal rendelkező létező, nem sors, vagy istenség. Ezt a felfogást azonban nem csak az előzetes példával cáfolja meg, hanem a török ifjú ura, Mehmet hirtelen jött halála is bebizonyítja, hogy nem egy kifizetődő hozzáállás. Továbbá érdekesség, hogy az ifjabb Zrínyi az I. ének 23-26. strófában mintha

³⁷ Kovács, 2003. p. 43.

³⁸ Kovács, 2003. p. 52.

elbizakodottsággal vádolná dédapját, s mintha erre az elbizakodottságra reflektálna a legelső idézet egyfajta feloldásul. Menteshi Zrínyit a dölyfösség bűne alól:

*"Ez mindaddig lészen, míg bosszút nem állok,
Harmad-negyed ízig büntetés lesz rajtok;
És ha idején eszben nem veszik magok,
Örök átkom, haragom lészen ü rajtok.*

*De ha hozzám térnek, megbánván bünöket,
Halálról életre ismég hozom üket.
Jaj, török, néked, haragom vesszejének!
Te vagy, de eltörlek, ha ezek megtérnek.*

*Michael archangyal kezde könyörögni,
És az igazakért igen esedezni:
"Uram! jámborokat fogod-é rontani?"
És az hamissakért fogod-é megverni?*

*De az élő Isten kész lőn megfelelni:
"Te akarod-é én tanácsomat tudni,
Vagy elröjtött nagy titkaimat vizsgálni?
Az mellyeket teneked nem lehet tudni."³⁹*

A hierarchia az eposzban jól áttekinthetőnek látszik: az isteni Gondviselés irányítja a szerencsét, s ezt a jó keresztények (legfőképpen Zrínyi, a hadvezér) át is látják. A pogányok nézőpontjából ez az illékony és mulandó 'világi szerencse' értelmezhetetlen, illetve mindenképpen félreértelmeződő jelenség.

A „VITÉZ HADNAGY” kéziratában fennmaradt írásai közül érdemes még megvizsgálni a "Befed ez a kék ég⁴⁰..." (első változat) című versét.

*"Tartozunk őrizni életünket, valameddig lehet tisztességgel, arra nézve, hogy hazánknak
többet szolgálhassunk. De viszont a dicsősségnek törvénye az, hogy kívánjuk a halált, mikor
életünk tovább tisztességes nem lehet. Azt mondja a török: Ja deulet basuma ia güzgün
desüme, azaz: Avagy holló hasamra avagy tisztesség fejemre. Azért ne irtozzunk se a haláltul,
se annak formájától. Es temetésünkről is mihaszna sopánkodnunk? Sok vitéz embereknek*

³⁹ Kovács, 2003. p. 26-27.

⁴⁰ Kovács, 2003. p. 249.

holló gyomra volt koporsója, annál inkább fenmaradt a nevek. Coelo tegitur qui non habet urnam, et undique and Superos tantundem est via."

A vers kontextusához tartozó prózai részben már láthatjuk, hogy a költő ismét szembehelyezi saját felfogását a török sorsfelfogással. Az ő értékrendje szerint a tisztesség leginkább a haza szolgálatában nyilvánul meg, ebből következik, hogy dicsőség meghalni a honért, legyen az akármilyen halál. A törökök nem így gondolják, szerintük a tisztesség a dicső halállal jár együtt, s aki tisztességesen él, az tisztességgel hal is meg, hiszen a világi szerencse eposzbeli hitük szerint az isteni jóakarattól közvetlen, áttétel nélküli. *Ez nagyon közel áll a Szigeti veszedelem III. énekének 38-39. strófájában lévő "Kötve vagy szerencse, az én lábamhoz"* kezdetű részhez, hisz a dicső halál itt is egyfajta járandósággént jelenik meg, szinte a dicső harcos jogaként. Ezzel szembeni gondolatait négysoros versében még lényegre törőbben fejti ki:

*"Befedez a kék ég, ha nem fed koporsó,
Tisztességes legyen csak órám utolsó.
Akár farkas, akár emésszen meg holló,
Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó."*

Eszerint nem számít a halál módja, csak az, hogy halálunkig tisztességesen éljünk. Sokkal fontosabb testünk mulandóságánál a dicső tettek által nevünk továbbörökítése, az, hogy büszkén emlékezzenek ránk. Ezt megtehetjük szablyával és pennával is: a haditettek éppúgy képesek dicsőséget hozni, mint a versek. Az előbbit a Syrena-kötet nevezetes előszavában, illetve magában a Szigeti veszedelemben, az utóbbit pedig a kötetzáró Perorációban fogalmazza meg, Ovidius *Metamorphose*-se nyomán:

*„Véghöz vittem immár nagyhírű munkámat,
Melyet irigy üdő, sem tűz el nem bonthat,
Sem az ég haragja, sem vas el nem ronthat,
Sem az nagy ellenség, irigység nem árthat.
És mikor az a nap eljün, melly testemen
Csak uralkodhatik, fogyjon el éltemen
Hatalma: magamnak ugyan nagyobb részem
Hordoztatik széllal az magas egeken.”⁴¹*

⁴¹ Kovács, 2003. p. 246.

Ez a koncepció szenved csorbát Zrínyi Miklós nevezetes *Elégiájában*. Fiának halálával összeomlott a pompás barokk építmény: haditettek és költői életmű generációkon átívelő, nagyszabású egysége. Zrínyi vesztesége így megsokszorozódik: nem csupán fiát, hanem saját életének munkája által felépített koncepcióját és unokáját is siratja benne.

Annyi bizonyos, hogy mindhármuk költészetében nagy szerepe van a szerencse fogalmának, az pedig, hogy munkásságuk szorosan egymásból következethető, még letisztultabbá teszi a kutatást. Külön szerencse, hogy bár korban igen közel helyezkednek el egymáshoz, alapvetően mindegyikükhöz más-más poétikai stílus jegyeit köthetjük, ezzel színesítve a szerencse alakváltozatait. Balassi Bálint, akire a reneszánsz mellett jelentős mértékben hatott a reformáció is, élesen elkülöníti az istenes és a szerelmes verseiben jelenlévő szerencse képét, még előbbiben a világi bűnök megtestesítője, az utóbbiban egyenesen egy jóságos istennő képében jelenik meg. Ezzel szemben Rimay Jánosnál már egy sokkalta kidolgozottabb szerencseábrázolást figyelhetünk meg, amiről emblémát is formált. Nála a szerencsét, legyen az akár jó, akár rossz, általában egyazon tulajdonságok jellemzik, ezek közül a forgandóság, az állandó dinamika a legkiemelkedőbb. Zrínyi Miklós pedig már teljesen túllép a reneszánszon, az ő szerencsefelfogásában is szembenállás figyelhető meg, mégpedig az antik szerencseeszmény, és kora Isten által uralt szerencséjének küzdelme.

Reményeink szerint sikerült valamelyest megmutatnunk, hogy a toposzkutatás nagyon hasznos és kifizetődő a régi magyar irodalom értelmezésének szempontjából: nemcsak a közérthetőséget és élvezhetőséget növeli, hanem egészében láttatja a 16-17. század különböző korszakai világképének, gondolkodásának fejlődését. Előnye és talán egy picit hátránya is egyben, hogy jócskán leegyszerűsíti a kutatást és lehetővé teszi, hogy a több száz éves irodalmat ne holt anyagként, hanem szöveggént kezeljük, ne csak a vallástörténeti vagy történelmi kontextus legyen a fontos. Ahhoz azonban, hogy akár csak ezen költők szerencsefelfogását is egészében átlássuk, még rengeteg munkára van szükség, hiszen e dolgozat is erősen egyszerűsítette a feladatot, amikor a vizsgálódásból kizárta Balassi, Rimay és Zrínyi leveleit, drámai illetve prózai műveit. Nagyon fontos lenne még más szerzők bevonása is, hiszen a 17. századi költők közül például Gyöngyösi István életműve is bőséges forrásanyagot szolgáltatna hasonló kutatásokhoz. Mentségünk az lehet, hogy ez jóval meghaladná e dolgozat kereteit. A toposzkutatás kumulatív, tehát a vizsgálódás kiterjedtebb anyagon is folytatható. **Irodalomjegyzék:**

- Ács Pál: Rimay János Írásai. Bp. Balassi kiadó, 1994.
- Balassi Bálint: Dicsérlek énekkel. Bp.: Szent István Társulat, 1994.

- Di Francesco (Amedeo): Kölcsönhatás, újraírás, formula a magyar irodalomban. In.: *Historia litteraria* 19. Bp. Universitas Kiadó, 2005.
- Knapp Éva: Az irodalmi hagyományozódás rétegei Rimay János Fortuna-occasio-versében. In.: *Irodalomtörténeti közlemények* 1997. 10. sz. p. 470-507.
- Knapp Éva: Egy XVII. század eleji vers képi háttéréhez. In.: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*, Bp. 2009. 02. 07. p. 375-382.
- Kovács József László: Rimay és a XVII. század emblematikájáról. In.: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1982. 86. évf. 5-6. sz. p. 637-644.
- Kovács Sándor Iván (szerk.): Zrínyi Miklós összes művei. Bp.: Kortárs Könyvkiadó, 2003.
- Kovács Sándor Iván: A lírikus Zrínyi. Bp.: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985.
- Kovács Sándor Iván: Zrínyi és Rimay János. In.: *Irodalomtörténeti Közlemények* 1982. 86. évf. 5-6. sz. p. 682-684.
- Paul de Man: A temporalitás retorikája. In: *Az irodalom elméletei I.* Szerk.: Thomka Beáta. Pécs, 1996, Jelenkor. 37.
- Stoll Béla, Eckhardt Sándor: Balassi Bálint összes versei, szép magyar comoediája és levelezései. Bp.: Magyar Helikon, 1974. 3. kiadás
- Varjas Béla (szerk.): Irodalom és ideológia a 16-17. században. In.: *Memoria saeculum hungariae*. Bp. Akadémia kiadó, 1987.